

Valkininkų stačiatikiai

Regina Laukaitytė

Lietuvos istorijos institutas

Stačiatikių protojerėjus Piotras Levickis, 1883 m. atvykęs iš Vilniaus pašventinti Valkininkų cerkvę, svarstė: kam reikėjo ją rengti ten, kur beveik nėra stačiatikių gyventojų?¹ Jis taip aprašė miestelį: gyventojų daugumą čia, kaip ir beveik visur Šiaurės Vakarų krašte, sudarė žydai, jų buvo iki 2 000, gyveno palyginti nedaug katalikų ir „beveik minusas – stačiatikiai, – laikinai apgyvendinta kareivių kuopa, miškininkas ir vietos šventikas su negausia šeima“². Visos bendruomenės turėjo šventoves: be katalikų bažnyčios, veikė dvi sinagogos ir stačiatikių cerkvė. Stačiatikių parapija čia buvo įsteigta dar 1866 m., laikina cerkvė įkurdinta uždaryto pranciškonų vienuolyno bažnyčioje.

Stačiatikių cerkvė ir parapija. Parapijos steigimo iniciatorius buvo Vilniaus generalgubernatorius von Kaufmanas, 1865 m. gruodžio 24 d. kreipėsis dėl to į Šv. Sinodą. Šis sutiko atidaryti Valkininkuose 6 klasės cerkvę ir paskirti algą jos klebonui³. Laikina cerkvė buvo įrengta gana skubotai – 1866 m. rugpjūčio viduryje Vilniaus gubernatorius įsakė Trakų apskrities cerkvių statymo komitetui ją įkurdinti pranciškonų vienuolyno bažnyčioje (ten pat įrengti butus šventikui ir psalmininkui bei mokyklą)⁴. Praėjus vos trims mėnesiams, lapkričio 21 d., naujoji Šv. Nikolajaus cerkvė buvo pašventinta.

Kodėl Valkininkuose buvo atidaryta stačiatikių parapija? Apylinkėje nebuvo rusų gyventojų – nei seniau čia įsikūrusių, nei perkeltų kolonistų. Stačiatikiai buvo vos keli vietos valdžios pareigūnai: valsčiaus raštininkas, geležinkelio stoties viršininkas, miško sargas, miškininkas, kareivinių prižiūrėtojai. Atrodytų, buvo atsižvelgta į kariuomenės poreikius: pranciškonų vienuolyne įrengtose kareivinėse žiemodavo Ufos pėstininkų pulko kuopa, kuri vasaros metu būdavo dislokuojama Varėnos poligone. Tačiau Valkininkų cerkvė nepriklausė kariuomenės žinybai, ji buvo skirta parapijai. Panašu, kad rusų administracija susidomėjo dar 1832 m. uždaryto pranciškonų vienuolyno bažnyčios pastatu, kuriuo niekas nesinaudojo ir tikėjosi nedidelėmis sąnaudomis jį pritaikyti stačiatikių cerkvei. Valdžia disponavo didžiulėmis lėšomis – po 1863 m. sukilimo naujų stačiatikių parapijų steigimui ir jų šventikų aprūpinimui Šiaurės Vakarų krašte caras papildomai skyrė 400 tūkst. rublių. Tad atsižvelgiant į labai retą Lietuvoje stačiatikių parapijų tinklą, naują parapiją, matyt, nutarta atidaryti Valkininkuose (artimiausios cerkvės buvo už 35 varstų – Trakuose ir Aukštadvaryje, už 47 varstų – Merkinėje).

Cerkvė buvo įkurdinta pranciškonų bažnyčios antrajame aukšte. Ten pat, kaip minėta, buvo įrengta liaudies mokyklos klasė, šventiko ir psalmininko butai. Cerkvės klebonu 1866 m. liepą paskirtas 30-metis Smolensko dvasinės seminarijos absolventas Joanas Makarevskis, atvykęs į Valkininkus su žmona. Jam patikėtoje parapijoje tuo metu tebuvo 75 stačiatikiai⁵.

¹ Левицкий П., Освящение православной церкви в м. Олькениках, *Литовские епархиальные ведомости*, 1883, № 51, с. 468.

² *Ten pat.*

³ Vilniaus generalgubernatoriaus 1866 m. vasario 26 d. raštas Lietuvos ir Vilniaus metropolitui Josifui, *LVIA*, f. 605, ap. 2, b. 224, l. 1.

⁴ Vilniaus gubernatoriaus 1866 m. rugpjūčio 16 d. raštas Kauno vyskupui Aleksandrui, *ten pat*, l. 4.

⁵ Lietuvos dvasinės konsistorijos 1866 m. liepos 19 d. posėdžio protokolo išrašas, *ten pat*, ap. 4, b. 244, l. 18.

Stačiatikybės diegimo Valkininkuose procesas prasidėjo sunkiai. J. Makarevskis užvertė dvasinę valdžią skundais dėl savo neturto, nesutarimų su vietos gyventojais ir katalikų atstovaujama valsčiaus valdžia. Jis buvo nepatenkintas caro valdžios mokama alga – 360 rb per metus, nes neturėjo pajamų iš mažutės parapijos, kuri, be to, nebuvo aprūpinta žeme. Buvusiu pranciškonų turtu – 8 dešimtinėmis žemės netoli cerkvės, dviem ežerais – nuo seno naudojosi du kareivinių prižiūrėtojai, tad šventikas skundėsi neturįs net daržo, negalįs laikyti gyvulių⁶. Skundai buvo išklaustyti – parapijai skirtas 3 033 kv. sieksnių sklypas daržams, už išdo pinigų pastatyti ūkiniai trobesiai⁷.

Dar steigiant parapiją, caro valdžia buvo nutarusi atiduoti jai pranciškonams priklausiusią Žagarinės fermą⁸, tačiau ją jau nuomojo Vilniaus valstybinių turtų rūmų valdytojas Polozovas. Jis, matyt, nenorėjo atsisakyti šių pajamų ir surado juridinį pretekstą: pagal imperijos įstatymus uždarytų katalikų vienuolynų žemę buvo galima perduoti tik rusų kilmės asmenims, juose nieko nebuvo rašoma apie stačiatikių parapijas. Šventikas kurį laiką Žagarinės fermą nuomojo, kol po ilgų susirašinėjimų 1878 m. Liustracijos komisija pagaliau sutiko ją perduoti 12-kai metų (76 dešimtines ariamos žemės, pievų ir miško⁹). Ferma buvo už 21 varsto nuo Valkininkų, todėl pats šventikas joje neūkininkavo, išnuomodavo kitiems.

J. Makarevskis jautėsi Valkininkuose svetimas, konfliktavo su valsčiaus valdžia. Pagrindinė nesutarimų priežastis

Cerkvės su pertvarkytąja Loreto koplyčia bendras vaizdas. 1904–1905 m. A. Daukšos nuotr. Iš aut. rinkinio

Iliustracijų šaltinis: A. Miškinis, Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai, I knyga, Vilnius, 2002, p. 259

⁶ Šventiko J. Makarevskio 1867 m. balandžio mėn. (diena nenurodyta) raštas metropolitui Josifui, *ten pat*, ap. 2, b. 224, l. 21.

⁷ Žinios apie Valkininkų cerkvę 1882 m., *ten pat*, b. 2377, l. 1.

⁸ Vilniaus gubernatoriaus 1866 m. rugpjūčio 16 d. raštas Kauno vyskupui Aleksandrui, *ten pat*, b. 224, l. 4.

⁹ Žinios apie Valkininkų cerkvę 1882 m., *ten pat*, b. 2377, l. 1.

tis buvo miestelyje veikusi rusiška mokykla, kurios mokytojo pareigas jis ėjo 1867–1873 m. (mokykla buvo atidaryta 1857 m. lapkričio 13 d., 1864 m. joje mokėsi 29 berniukai)¹⁰. Per tuos metus šventikas parašė liaudies mokyklų direkcijai 18 raštų, kuriuose įskundė septynias valsčių namuose žiemomis veikusias daktorių mokyklas, kaltino valstiečius neleidžiant vaikų mokyklon, neaprupinant jos kuru, niekuo neprisidedant prie remonto ir t. t.¹¹

Laikina cerkvė antrajame bažnyčios aukšte buvo gana nepatogi stačiatikiams, į ją galima buvo patekti tik stačiais siaurais laiptais. Kartą benešant išsprūdo mirusiosios karstas. Todėl 1874 m. netoli cerkvės esančiose parapijos kapinėse buvo pastatyta koplyčia iš Žagarinės katalikų koplyčios, uždarytos po 1863 m. sukilimo, raštų. Vietos rusų valdininkų ir šventiko pastangomis buvo surinkta pinigų šiai koplyčiai įrengti, liturginiams reikmenims¹². Ji buvo pašventinta Dievo Motinos dangun ėmimo titulu.

1877 m. sausį kleboną J. Makarevskį pakeitė Pavelas Scepuržinskis, baigęs 1859 m. Lietuvos dvasinę seminariją, prieš šį paskyrimą dirbęs Ukmergėje, ten gavęs bronzos medalį „Lenkų maišto numalšinimui prisiminti“. Kaip trumpoje charakteristikoje rašė dekanas, naujasis šventikas mokėjo giedoti, skaityti ir sakyti pamokslus, tačiau, anot jo, – „nėra kam“¹³. Per keliolika parapijos gyvavimo metų stačiatikių padvigubėjo, tačiau jų skaičius vis tiek buvo labai menkas: 1882 m. – 187 (pačiuose Valkininkuose – 33, įskaičiuojant 11 klebono ir psalmininko šeimos narių)¹⁴. Kiti gyveno Varėnoje ir apylinkės kaimuose. Tad cerkvę daugiausiai lankydamo Valkininkuose žiemodavę Ufos pėstininkų pulko kuopos kariai.

Nežiūrint labai mažo parapijiečių skaičiaus, 1883 m. buvusi pranciškonų bažnyčia buvo dar kartą perstatyta pagal architekto Aleksejaus Polozovo projektą. Šį kartą buvo pakeista ir bažnyčios išorė – nugriauti bokštai, pertvarkytas fasadas, tad pastatas ėgavo cerkvėms būdingą bizantinį stilių. Gruodžio 10 d. cerkvė buvo pašventinta Šv. apaštalo Petro ir Povilo titulu. Ji galėjo sutalpinti apie 400 žmonių, tad net pašventinimo apeigas atlikusiam protojerėjui P. Levickiui, kaip minėta, kilo klausimas – kam šiame miestelyje reikalinga tokia erdvi cerkvė. Jis vylėsi, kad šventikui punktualiai ir maldingai laikant pamaldas, uoliai skel-

Cerkvė. Vaizdas iš pietų pusės. Apie 1924 m. J. Kloso nuotr.

¹⁰ Žinios apie stačiatikių Trakų dekanato kaimo mokyklas 1864 m., *ten pat*, ap. 3, b. 2079, l. 318.

¹¹ Konfidencialus J. Makarevskio 1873 m. gegužės 21 d. raštas Kauno vyskupui vikarui Josifui, jo 1872 m. gruodžio 16 d. rašto Vilniaus liaudies mokyklų direkcijos direktoriui ir 1873 m. balandžio 2 d. rašto Vilniaus švietimo apygardos globėjui nuorašai, LVIA, f. 1537, ap. 1, b. 588, l. 1, 32, 15, 28–29.

¹² Макаревский И. Из м. Олкеник, *Литовские епархиальные ведомости*, 1874, № 34, с. 269.

¹³ Žinios apie Valkininkų cerkvę 1882 m., LVIA, f. 605, ap. 2, b. 2377, l. 4.

¹⁴ *Ten pat*, l. 7.

biant Dievo žodį, ją pradės lankyti ne tik stačiatikiai, bet ir kitatikiai. Pasak jo, cerkvės pašventinimo apeigose dalyvavo daug katalikų, kurie „su tikėjimu ir meile“ priėmė jo dalijamus kryželius (šventikas aiškino katalikams, kad kartu su cerkve pašventinti kryželiai esą ypač šventi, nešiojami ant krūtinės apsaugos nuo visokio blogio)¹⁵.

Tarpkonfesiniai santykiai. Stačiatikių ir katalikų bendruomenių santykiai Valkininkuose tikriausiai klostėsi panašiai kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose. Nors atvirų susidūrimų nebuvo, katalikai tretiravo stačiatikius, šalinosi jų draugijos. Būdingą katalikų elgseną vaizdžiai aprašė kunigas Pranas Bieliauskas, kurį laiką dirbęs Valkininkuose ir parašęs jos bažnyčios istoriją. Anot jo, klebonas Silvestas Gimžauskas (čia dirbęs 1884–1893 m.) stengėsi palaikyti su stačiatikių šventiku gerus kaimyninius santykius,

„nes jie buvo reikalingi, kai kuriais atvejais ir naudingi. Tačiau važiuoti su juo viename vežime nenorėjęs, kad ir gavęs buvo pasiūlymų. Pasiiaškindavęs, kad „nepritinka kunigui važiuoti su žmonu popu“¹⁶.

Šaltas Valkininkų katalikų sutikimas laukė ir parapijas vizituojančio Vilniaus arkivyskupo:

„Kartą turėjo atvykti į Valkininkus stačiatikių archijerejus aplankyti savo žinioje esančią parapiją, įsikūrusią buvusiose vienuolių pranciškonų patalpose. Batiuška, policija, valsčiaus viršaitis Dudutis subruzdavo kuo iškilmingiau jį sutikti. Kadangi gatvė buvo negrįsta ir gana klampi, žydai pasiūlė ir pasižadėjo duoti pakankamai lentų, kad jomis būtų skersai išklota visa gatvė. Bažnyčios varpai turėjo skambėti. Lietuviai žydų projektą kloti gatvę lentomis atmetė, aiškindamiesi, kad, girdi, arkliai išsigandę gali kariatą apversti ir patį archijerejų priblokšti. O dekanas Gimžauskas, sužinojęs privačiu keliu apie jo atvykimą, pasišalino iš namų, įsakydamas vikarui aiškintis, kai bus pareikalauta skambinti, jog jis neturįs dekaną įgaliojimų.

Archijerejus atvyko penketu arklių. Vikaras nei policijos, nei Dudučio įsakymų nepaklausė ir skambinti neleido. Dudutis buvo mėginęs per mūro sieną peršokti į šventorių ir pats paskambinti, tačiau parapijiečiams užprotestavus kištis į klebono reikalus, atlyžo“¹⁷.

Šventikai taip pat stengėsi patraukti vietos gyventojus į cerkvės pusę. Jiems padėjo palankūs įstatymai, riboję katalikų bažnytines iškilmes, vertę mokinius lankyti cerkves ir pan. Berods, dėl nusižengimo pastarajam reikalavimui buvo perkeltas į kitą parapiją klebonas S. Gimžauskas (buvo apkaltintas suagitavęs mokinius, išrikiuotus eisenai į cerkvę, pakeliui sprukti į bažnyčią¹⁸). Šios pastangos nedavė rezultatų. Klebonas J. Makarevskis 1869 m. skundėsi dvasinei valdžiai:

¹⁵ Левицкий П. Освящение православной церкви в м. Олькениках, Литовские епархиальные ведомости, 1883, № 51, с. 468.

¹⁶ Bieliauskas P. Valkininkų bažnyčia ir vienuolynas, Trakai, 2004, p. 111.

¹⁷ Ten pat, p. 103.

¹⁸ Ten pat, p. 110.

„Katalikybė atkakliai priešinasi stačiatikybei, savo aštuonių tūkstančių gyventojų mase prieš 96 Valkininkų cerkvės abiejų lyčių stačiatikius parapijiečius, išsibarsčiusius 30 varstų plote, – nė iš vienos pusės gyvenime nėra tvirtos ir patikimos atramos!“¹⁹

Kaip ir daugelio Lietuvos stačiatikių parapijų, Valkininkų bendruomenės istorija baigėsi Pirmojo pasaulinio karo metais. Besiartinant frontui, dauguma rusų gyventojų tuomet pasitraukė į Rusiją. Evakavosi dvasinė valdžia, beveik visi šventikai ir vienuoliai, išsiveždami svarbiausius dokumentus ir liturgines vertybes. Valkininkų klebonas su šeima taip pat išvažiavo į Rusiją ir po karo nebegrižo. Tarpukariu, kai Valkininkai buvo Lenkijos teritorijoje, buvusiose rusų kareivinėse įsikūrė lenkų pasienio apsaugos korpuso kareiviai. Caro valdžios konfiskuotą pranciškonų vienuolyno turtą ir žemę perėmė valstybė. Buvusi cerkvė nebuvo gražinta Katalikų Bažnyčiai, joje įrengta salė. Anot čia kurį laiką dirbusio kunigo P. Bieliausko, „Bažnyčia skiriama vaidinimams ir šokiams. Loreto koplyčia – viešas klubas“²⁰. Antrojo pasaulinio karo metais buvusiame vienuolyne taip pat buvo kareivinės. 1944 m. besitraukdami vokiečiai jas padegė, griuvėsių plytas vėliau išsinešiojo vietos gyventojai.

Išvados. Pusę šimtmečio (1866–1915 m.) Valkininkuose veikusi stačiatikių parapija yra gana netipiškas caro valdžios konfesinės politikos pavyzdys. Paprastai cerkvių atidarymas būdavo grindžiamas racionaliais apskaičiavimais, atsižvelgiant į stačiatikių skaičių apskričių centruose, didesniuose miesteliuose, apylinkėje įkurdinus kolonistų kaimus. Šiuo atveju ji atsirado katalikų gyvenamoje vietovėje ir demonstravo radikalias caro valdžios pastangas po 1863 m. sukilimo integruoti kraštą į Rusijos imperiją. Tačiau, kaip ir kitur Lietuvoje, stačiatikybė neplito nei tarp katalikų lietuvių, nei tarp lenkų, neįleido gilesnių šaknų.

Straipsnio rankraštis gautas 2008 04 23, serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos įvertintas 2009 03 04, skelbti parengtas 2009 06 01.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Valkininkai“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja Irena Regina Merkienė).

Straipsnio kalbos redaktorius Albinas Masaitis, korektorė Rasa Kašėtienė, anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (specializuotuose rinkinio) skyriuose:

1. Straipsnio santrauka anglų kalba.
2. Žinios apie autorių.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.

¹⁹J. Makarevskio 1869 m. spalio 2 d. prašymas arkivyskupui Makarijui, LVIA, f. 605, ap. 2, b. 224, l. 40.

²⁰Bieliauskas P. *Valkininkų bažnyčia ir vienuolynas*, p. 70.